

MISETICS BÁLINT

Egy radikális társadalompolitikai reformgondolat

Előszó az Alapjövedelem – minimumjövedelem tematikus számhoz

Az *Esély* tematikus száma „A szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem európai éve” alkalmából jelent meg.

Miközben egyértelmű, hogy a szegénység és a kirekesztés mögött nem kizárólag a jövedelemhiány áll, a szegénység felszámolásának mégis az egyik leginkább magától értetődő módja egy garantált jövedelem biztosítása: egy adott szinten meghatározott garantált jövedelem definíció szerint felszámolja a garanciaszint alatti jövedelemszegénységet. Ezzel összhangban például Martin Luther King (1967) a garantált jövedelem gondolatát mint a szegénység felszámolásának „legegyszerűbb és leghatásosabb” módját méltatta, hangsúlyozva a jövedelembiztonság pozitív hatását az emberi méltóságra.

A garantált jövedelem szintje mellett minden, széles értelemben vett garantált jövedelem rendszer leírható egy további paraméterrel, a visszavonási rátával. Ez azt mutatja meg, hogy a jövedelem növekedésével milyen mértékben csökken a transzfer nagysága. Értéke 0-tól 100 százalékig terjedhet. Az Európa-szerte működő minimumjövedelem programok – amelyekről részletes áttekintést ad a tematikus szám utolsó, *Minimumjövedelmi rendszerek az EU tagállamaiban* című tanulmánya – jövedelempótló vagy jövedelemkiegészítő rendszerek, és így a skála utóbbi végpontjához állnak közelebb. Az elvi kiindulási pont a 100 százalékos visszavonási ráta: a programok célja az, hogy senkinek a jövedelme se csökkenjen egy meghatározott minimum-szint alá, és ezt a minimumjövedelem programok a már meglévő jövedelem és a garantált jövedelem szintje közötti különbségnek megfelelő transzferrel biztosítják. Ilyen rendszer működött Magyarországon is, a családi segélyezés 2006-ban bevezetett rendszerében a támogatás a jogosultsági jövedelemhatárig egészítette ki a család jövedelmét.

Ez a rendszer azonban jelentős pénzügyi ellenősztönzőt jelent a munkavállalásra, hiszen a garanciaszint alatti munkajövedelem effektív marginális adókulcsa ebben az esetben 100 százalék volna: a garantált jövedelem szintje alatt minden megkeresett forintot ellensúlyozna egy, a juttatásból elvesztett forint. Éppen ezért a munkanélküliségi-csapda vagy segélyezési-csapda csökkentése érdekében, a gyakorlatban az európai minimumjövedelem rendszerek a rászorultság elbírálásakor (illetve a transzfer nagyságának meghatározásakor) általában nem számítják be a munkajövedelem egy részét a jövedelemből (ezt nevezik az angol nyelvű irodalomban *disregard*-nak), különösen a munkába állást követő szakaszban (OECD, 2010). Szintén a munka-ellenősztönzés ellensúlyozásával függ össze a minimumjövedelem programoknak az a sajátossága, hogy

ALAPJÖVEDELEM – MINIMUMJÖVEDELEM

munkanélküliség esetén a jogosultság feltétele a munkavégzési hajlandóság bizonyítása (például egy kijelölt szervezettel való együttműködéssel, állaskereséssel vagy átképzési programban való részvétellel).

A skála másik végpontján helyezkedik el az alapjövedelem.¹ Itt a visszavonási ráta nulla, a juttatásra a politikai közösség minden tagja rászorultságtól és munkavégzési hajlandóságtól függetlenül jogosult. Ez persze nem jelenti azt, hogy egyúttal mindenki a program *kedvezményezettje* is volna, hiszen elkerülhetetlenül lesznek, akiknek a megnövekedett adóterhét nem ellensúlyozza az alapjövedelemre való jogosultságuk. Az alapjövedelem – azonos garanciaszint mellett – jóval költségesebb módja egy garantált jövedelem biztosításának, azonban teljes mértékben kiküszöböli a minimumjövedelem programokkal kapcsolatban említett csapda-helyzetet, valamint azt a rászorultság-elvű programokra jellemző két, további problémát, hogy azokat gyakran mind a jogosultak, mind a társadalom jelentős része megalázkodónak tartja, illetve (ettől nem függetlenül), hogy a gyakorlatban általában csak az arra jogosultak egy része kapja meg a juttatást.

A garantált jövedelem különböző típusai közötti különbséget, illetve az alapjövedelem jellemzőit (és előnyeit a többivel szemben) részletesen tárgyalja a költszám első tanulmánya, *Philippe Van Parijs* kitűnő bevezető írása. Szerzője az alapjövedelem egyik legtekintélyesebb szószólója, akinek az eredetileg 1995-ben megjelent *Real Freedom for All: What (if anything) can justify capitalism* című könyve máig az alapjövedelem legátfogóbb normatív megalapozása. Van Parijs álláspontja szerint az általa kifejtett *liberális igazságosságelméletből* a lehető legmagasabb fenntartható szinten biztosított feltétel nélküli alapjövedelem következik, mivel ez szolgálja leginkább a valódi szabadság eszméjét, vagyis azt a célt, hogy a társadalom tagjainak a lehető legtöbb lehetőségük legyen azt tenni, amit szeretnének (Van Parijs, 1991, 1992a, 2003).

Ebben a megközelítésben az alapjövedelem sokkal több, mint egy határos szegénység elleni program. Van Parijs megfogalmazásában: „*az alapjövedelem bevezetése nemcsak a jóléti állam működésének kivitelezhető strukturális fejlesztése, hanem a rabszolgaság eltörléséhez vagy az univerzális választójog bevezetéséhez hasonló mélyreható reform*” (Van Parijs, 1992b: 7). Több szerző kifejezetten az ellen érvel, hogy az alapjövedelmet kizárólag, vagy akár csak elsősorban egy határos szegénység elleni programnak tekintsük. Az amerikai feminista politikai filozófus, *Carole Pateman* az alapjövedelmet olyan alapvető jognak tekinti, amely (megfelelő garanciaszint esetén) biztosítaná az önrendelkezés jogát: „*az alapjövedelem a teljes állampolgáriság szimbóluma, és azt a biztonságot nyújtja, ami ennek a politikai pozíciónak a fenntartásához szükséges*” (Pateman, 2004: 95). Zygmunt Bauman (1999) hasonló szellemben óv attól, hogy az alapjövedelemben kizárólag

¹ Itt érdemes megjegyezni, hogy Szalai Júlia az utóbbi időben több helyütt is az „állampolgári alapjövedelem” bevezetése mellett érvelt (Szalai, 2009a, 2009b, Szalai et al., 2009), azonban ahogyan az érvelése további részéből egyértelműen kiderül, ezen nem a politikai közösség minden tagja számára feltétel nélkül járó alapjövedelmet értette, hanem egy ahhoz hasonló rászorultság-elvű garantált minimumjövedelem programot, mint ami néhány kivétellel (Magyarországot is ideértve) az Európai Unió tagállamaiban már működik.

egy megvalósítható, új elosztási formát vagy szociálpolitikai intézkedést lássunk, és így elmulasszuk kihasználni azt a *politikai* potenciált, amit az alapjövedelem bevezetése jelentene a köztársasági élet és állampolgárság újjáélesztése, a társadalmi élet morális újrafogalmazása, valamint a konzumerizmus visszaszorítása terén.

Egy másik megközelítésben azonban az alapjövedelem nem több, hanem valójában kevesebb, mint egy radikális eszköz a szegénység felszámolására. A kötet második tanulmányában *Ulrich Mückenberger, Claus Offe és Ilona Ostner* amellett érvelnek, hogy az alapjövedelem szószólói nem új, és még kevésbé forradalmi célokért küzdenek, hanem a szegénység visszaszorításának, az egyenlőségnek és a szolidaritásnak csak a *már elért szintjét védik* attól a visszafejlődéstől, amely az általuk leírt társadalmi-gazdasági folyamatok (elsősorban a munkaerőpiac válsága) következtében – az alapjövedelem bevezetése nélkül² – elkerülhetetlenül bekövetkezne. A tanulmány kiindulópontja az a – Magyarországon elsősorban *Török Emőke* (2006, 2009) által elemzett – folyamat, amelynek során a munkaerőpiac átalakulása következtében megkérdőjeleződik az addigi társadalmi berendezkedés: az, amely mind a javak megtermelését, mind pedig a megtermelt javak elosztását és a társadalom életében való részvételt alapvetően a bér munkára alapozta. A szerzők érdeme, hogy ezt a folyamatot nemcsak *elosztási*, hanem *integrációs* problémának is tekintik, illetve, hogy az elosztási igazságossággal kapcsolatban nem korlátozzák érvelésüket a munka által szerezhető jövedelmek elosztására (amelynek növekvő egyenlőtlenségét a feltétel nélküli alapjövedelem bevezetése ellensúlyozná), hanem figyelembe veszik a rendelkezésre álló munkaalkalmak elosztásának kérdését is (amelyet a munkaidő radikális csökkentésével javasolnak kezelni). Ez utóbbi – a nem bér munka jellegű tevékenységek ösztönzésével, támogatásával és elismerésével, valamint kiterjedt oktatási és átképzési programokkal együtt – kulcsfontosságú, abban tekintetben, hogy „a növekvő munkanélküliség okozta depriváció a kellemtelen munka végzés terhe alóli növekvő felszabadulás megünneplésévé” változhasson (Przeworski, 1986: 695). Ehhez azonban arra az alapvető szemléletváltásra van szükség (és ennyiben a vélt elosztási következményektől függetlenül, ebben a megközelítésben is radikális reformról van szó), hogy nemcsak a szűken körülhatárolt csoportok és élethelyzetek (gyermek, idős, betegek, „önhibájukon kívül” munkanélküliek, gyermekeiket gondozó szülők) esetében, hanem mindenki számára elfogadjuk a jövedelemre való jogosultság függetlenítését az egyéni keresőtevékenységben való részvétel tényétől és mértékétől.

A különszám harmadik tanulmánya, *Julietta Elgarte* *Az alapjövedelem és a nemi szerepek szerinti munkamegosztás összefüggései* című írása a nemek közötti igazságosság szempontjából vizsgálja az alapjövedelmet, ami a javaslat egyik leginkább vitatott aspektusa. Az álláspontok a szélsősége-

² Visszaautalva a garantált minimumjövedelem-rendszerek fent leírt két legfontosabb jellemzőjére, érdemes odafigyelni arra, hogy Offe és szerzőtársai valójában nem egy tiszta alapjövedelem mellett érvelnek, hanem egy olyan garantált minimumjövedelem-rendszer mellett, ami nagyjából félúton helyezkedne el a rászorultság-elvű kiegészítő jövedelem programok és egy olyan alapjövedelem között, amelyre feltétel nélkül mindenki egyenlő mértékben jogosult volna.

kig terjednek: Van Parijs (2001) szerint „egyértelműnek kellene lennie”, hogy az alapjövedelem miként járul hozzá a feminista mozgalom ígéretének valóra váltásához, Pateman szerint pedig „amennyiben egy olyan valóban demokratikus társadalom a cél, amelyben a nők szabadsága éppen annyira fontos, mint amennyire a férfiaké, akkor nehéz belátni, hogy mi helyettesíthetné a feltétel nélküli alapjövedelmet” (Pateman, 2004: 103). A másik véglet szerint az alapjövedelem bevezetése kártékony lenne a nemek közötti igazságosság szempontjából, mert az a nők munkaerőpiacról való, fokozottabb távolmaradásával, és a hagyományos nemi szerepek megerősödésével járna (Bergmann, 2008; Gheaus, 2008). Ennél kiegyensúlyozottabb Julieta Elgarte álláspontja, aki támogatja ugyan az alapjövedelem bevezetését, de – Offe és szerzőtársai tanulmányához hasonlóan – nagy hangsúlyt fektet azokra a további intézkedésekre, amelyek megelőznék az alapjövedelem bevezetésének nem kívánt mellékhatásait, ebben az esetben a nemi szerepek szerinti munkamegosztás megerősödését.

A tematikus szám negyedik tanulmánya Barbara R. Bergmann írása: *Svéd jellegű jóléti állam, vagy alapjövedelem – melyik élvezzen prioritást?* Szerzője amellett érvel, hogy bizonyos közösségi javak és közszolgáltatások magas színvonalú állami biztosítása elsőbbséget élvez a nagyvonalú univerzális transzferprogramokkal szemben. Mivel – a svéd állami költségvetés adatait használó érvelése szerint – mindkettőre egyelőre nincs pénz, ezért először inkább (többek között) a magas színvonalú oktatás, egészségügyi ellátás, óvodai és bölcsődei hálózat biztosítására kellene törekednünk.

A szociális állampolgáriság, a szociális jogok, és mindezekon keresztül a dekommodifikáció – vagyis az állampolgárok piactól való függőségének és bizonyos szolgáltatások árjellegének csökkentése – a jóléti állam társadalomelméletének alapfogalmai (Esping-Andersen, 1990, 1991; Marshall, 1964, 1991). Az alapjövedelem (megfelelően magas garanciaszint esetén) nyilván radikális előrelépés lenne a politikai közösség tagjainak a munkaerőpiacra szembeni dekommodifikációjában, éppen a juttatásra való, feltétel nélküli jogosultság miatt, hiszen a munkaerőpiactól való feltétel nélküli függetlenséget, a bér munka-viszonyból való önkéntes távolmaradást a leginkább dekommodifikálónak tartott „szociáldemokrata” jóléti államok sem támogatják, vagy teszik lehetővé (Huo, Jingjing et al., 2008). Ebben a keretben Bergmann meggyőző érvelését úgy tekinthetjük, mint amely a munkaerő-piaci függéstől való közvetlen felszabadítást biztosító feltétel nélküli alapjövedelem helyett a dekommodifikáció másik formája, annak jogként nyújtott szolgáltatásszerű gyakorlata mellett érvel.

Bergmann tanulmánya kiemelkedően fontos hozzájárulás az alapjövedelem körüli akadémiai és politikai vitákhoz, amennyiben ráirányítja a figyelmet arra, hogy az alapjövedelem szószólóinak nemcsak több újraelosztás mellett kell érvelniük, hanem azt is meg kell tudniuk mondani, hogy a több újraelosztás nyújtotta forrásokat miért (pontosabban: milyen körülmények között) volna a legkívánatosabb alapjövedelemre fordítani.³ Bergmann érvelésének érvényessége azonban részben korlátozott.

³ Az alapjövedelem támogatói – leszámítva az elképzelés egy-egy neoliberális változatának szószólóit – egyébként a legkevésbé sem vitatják a közösségi javak és közszolgáltatások jelentőségét (l. például Fromm, 1996; Jordan, 1993; Van Parijs, 2005: 41–45).

Egyrészt a források becslésénél figyelmen kívül hagyja, hogy az alapjövedelem a már létező pénzbeli juttatások egy jelentős részét kiválthatná. Másrészt csak utal arra a hatásra, amit az alapjövedelem bevezetése a megváltozott adórendszeren keresztül a munkaerő keresletére és kínálatára, és így a termelésre és adóbevételekre gyakorolna, és aminek az értékeléséhez szimulációkra vagy kísérletekre volna szükség.⁴ További érdekes adalék a Bergmann által felvetett problémához Irwin Garfinkelnek és munkatársainak (2006) az a szimulációja, amely azt állapítja meg az Egyesült Államokat illetően, hogy az összes pénzbeli juttatás és adókedvezmény eltörlése, és az így felszabadult források univerzális alapjövedelemként való újraosztása az adóterhek növekedése nélkül csökkentené a szegénységet és az egyenlőtlenségeket.

Az egyik legfontosabb kérdést, hogy van-e, illetve lehet-e bármilyen reális esély az alapjövedelem bevezetésére akár nemzetállami, akár nemzetközi szinten, a tematikus szám tanulmányai elkerülhetetlenül nyitva hagyják. Az alapjövedelem Nyugat-Európa több országában egyre inkább része a szociálpolitikai diskurzusnak. Magyarországon, ahol az utóbbi évek közpolitikai vitái az „ingyenélő segélyezettek” és a „pazarló” jóléti ellátások szidalmazásától, valamint a munkakényszer érvényesítésének követelésétől voltak hangosak, kevés dolog tűnhet annyira időszerűtlennek, mint a feltétel nélküli alapjövedelem gondolata. Az univerzális szolidaritás – alapjövedelem mögött rejlő – eszmeiségével kapcsolatban azonban ennek az ellenkezője is igaz: semmi sem ennyire időszerű.

Irodalom

- Bauman, Zygmunt (1999): *In Search of Politics*. Stanford, CA:Stanford University Press.
- Bergmann, Barbara R. (2008): Basic Income Grants or the Welfare State: Which Better Promotes Gender quality? *Basic Income Studies*, Vol. 3, Issue 3, Article 5.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, Gøsta (1991): Mi a jóléti állam? In Ferge Zsuzsa és Lévai Katalin (szerk.): *A jóléti állam*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, ELTE TáTK Szociális Munka és Szociálpolitikai Tanszék, pp. 116–131.
- Fromm, Erich (1966): The Psychological Aspects of a Guaranteed Income. In Theobald, Robert (szerk.): *The Guaranteed Income: Next Step in Economic Evolution?* Garden City, New York: Doubledy & Company, Inc. pp. 175–184.
- Garfinkel, Irwin *et al.* (2006): The Effects of a Basic Income Guarantee on Poverty and Income Distribution. In Wright, Erik Olin (szerk.): *Redesigning Distribution. Basic Income and Stakeholder Grants as Cornerstones for an Egalitarian Capitalism*. New York, London: Verso, pp. 143–174.

⁴ Az észak-amerikai negatív jövedelemadó kísérletek munkaerő-kínálati eredményeit az alapjövedelem megvalósíthatósága szempontjából foglalja össze és elemzi Widerquist (2005) tanulmánya. Következtetése szerint a kísérletek alapján „a garantált alapjövedelem pénzügyileg kivitelezhető néhány olyan mellékhatás [egyrészt a végzett munkaórák csökkenése, másrészt az alacsony-jövedelmű dolgozók pozíciójának erősítése és így vélhetően a bérek emelkedése] árán, melyeket az eltérő politikai meggyőződéssel rendelkezők kívánatosnak vagy katasztrofálisnak tarthatnak” (Widerquist, 2005: 69).

ALAPJÖVEDELEM – MINIMUMJÖVEDELEM

- Gheaus, Anca (2008) Basic Income, Gender Justice and the Costs of Gender-Symmetrical Lifestyles. *Basic Income Studies*, Vol. 3, Issue 3, Article 8.
- Huo, Jingjing et al. (2008) Decommodification and activation in social democratic policy: resolving the paradox. *Journal of European Social Policy*, Vol. 18, No. 1, pp. 5–20.
- Jordan, Bill (1992): Basic Income and the Common Good. In Van Parijs, Philippe (ed.): *Arguing for Basic Income*. London, New York: Verso. pp. 155–177.
- King Jr., Martin Luther (1967): *Where Do We Go from Here? Chaos or Community?* New York, Evanston and London: Harper & Row.
- OECD, 2010: *Minimum-income benefits in OECD countries: Policy Design, Effectiveness and Challenges*. OECD Social, employment and Migration Working Papers No. 100.
- T. H. Marshall (1964): Citizenship and Social Class. In *Class, Citizenship, and Social Development: Essays by T. H. Marshall*. New York: Doubleday & Company, Inc., pp. 65–122.
- T. H. Marshall (1991): Az állampolgáriság fejlődése a 19. század végéig. In Ferge Zsuzsa és Lévai Katalin (szerk.): *A jóléti állam*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, ELTE TáTK Szociális Munka és Szociálpolitikai Tanszék, pp. 50–58.
- Pateman, Carole (2004): Democratizing Citizenship: Some Advantages of a Basic Income. *Politics & Society* 32, pp. 89–105.
- Przeworski, Adam (1986): The Feasibility of Universal Grands under Deomcratic Capitalism. *Theory and Society*, Vol. 15, No. 5 (September), pp. 695–707.
- Szalai Júlia (2009a): Rendesek és Mások. Az állampolgáriság megkettőződése. *Élet és Irodalom*, LIII. évfolyam 31. szám.
- Szalai Júlia (2009b): A romák integrációja. *Fundamentum*, 2. szám, pp. 39–42.
- Szalai Júlia et al. (2009a): Az antiszociális kártya. *Népszabadság*, 2010. január 20.
- Török Emőke (2006): Túlléphetünk-e a bér munka társadalmán? *Szociológiai Szemle*, 2. szám, pp. 111–130.
- Török Emőke (2009): A banausziától a bér munkáig – változások a bér munka értelmezésében. *Szociológiai Szemle*, 4. szám, pp. 43–67.
- Van Parijs, Philippe (1991): Why Surfers should be Fed? The Liberal Case for an Unconditional Basic Income. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 20, No. 2 (Spring), pp. 101–131.
- Van Parijs, Philippe (1992a): Basic Income Capitalism. *Ethics*, Vol. 102, No. 3 (April), pp. 465–484.
- Van Parijs, Philippe (1992b): Competing Justifications of Basic Income. In Van Parijs, Philippe (szerk.): *Arguing for Basic Income*. London, New York: Verso. pp. 3–43.
- Van Parijs, Philippe (2001): A Basic Income for All. In Cohen, Joshua és Rogers, Joel (szerk.): *What's Wrong with a Free Lunch?* Boston, MA: Beacon Press. pp. 3–26.
- Van Parijs, Philippe (2003): *Real Freedom for All. What (If Anything) Can Justify Capitalism?* Oxford: Clarendon Press.
- Widerquist, Karl (2005): A failure to communicate: what (if anything) can we learn from the negative income tax experiments? *The Journal of Socio-Economics*, 34, pp. 49–81.